

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

Б.М. МІЗЮК,
д.е.н., професор, Львівська комерційна академія,
С.С. ГРИНКЕВИЧ,
к.е.н., доцент, Львівська комерційна академія

Дослідження трудового потенціалу крізь призму теорій суспільного розвитку

Визначено фактори впливу на суспільні трансформації на початку XXI століття; проаналізовано основні теорії та концепції суспільного розвитку, що впливають на особливості формування і розвитку трудового потенціалу країни з метою пошуку новітніх підходів у визначенні шляхів ефективізації використання вже сформованого вітчизняного трудового потенціалу.

Ключові слова: суспільний розвиток, трудовий потенціал.

Определены факторы влияния на общественные трансформации в начале XXI века; проанализированы основные теории и концепции общественного развития, влияющие на особенности формирования и развития трудового потенциала страны с целью поиска новых подходов в эффективном использовании уже сформированного отечественного трудового потенциала.

Ключевые слова: трудовой потенциал, общественное развитие.

Factors influence on social transformation at the beginning of the XXI century; analyze the main theories and concepts of social development, affecting the characteristics of the formation and development of labor potential of the country to find new approaches to efficient use of already formed national labor potential.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного розвитку, який характеризується бурхливим розвитком інфор-

маційних технологій, відбувається глобальна трансформація соціальних відносин. Революційні зміни в нагромадженні, обробці та використанні інформації впливають на всі аспекти соціального життя і виступають суттєвим чинником суспільного розвитку, останній проходить на фоні активізації людського фактора і відповідного зростання ролі трудового потенціалу, особливо його рівня інтелекту та творчих здібностей.

За умов побудови соціально орієнтованої інноваційної моделі розвитку економіки України перед вітчизняною наукою постає питання якнайповнішого пізнання трудового потенціалу, особливостей процесу його формування, регулювання та трансформації.

Розуміючи складність та комплексність категорії трудового потенціалу як об'єкта дослідження в умовах становлення інформаційного суспільства, очевидною є необхідність використання положень низки теорій, що акумулюють знання та окреслюють домінантні рішення, які є вкрай необхідними до прикладного застосування.

Економічні теорії, що стосуються інформаційного суспільства та трудового потенціалу, виступають базовими постулатами соціально-економічного прогресу людства. Більше того, між ними існує надзвичайно тісний причинно-наслідковий зв'язок, який виражається у взаємовпливах трудового потенціалу на специфіку становлення та розвитку інформаційного суспільства, а інформаційного суспільства – на особливості формування трудового потенціалу країни. Так, у праці М. Долішнього та С. Злупка зазначається, що розви-

ток суспільства, особливо його трудового і творчого потенціалів, чи не найбільше залежить від його інтелектуальної складової як рушійної сили. Від її носіїв і генераторів – людей, здатних генерувати нові знання й ідеї, творити відповідне інформаційно-інтелектуальне середовище, передавати ці ідеї і знання по вертикалі (від покоління до покоління) і примножувати їх по горизонталі (на рівні одного покоління), – залежить прогрес людського суспільства.

Саме тому для дослідження теоретичних основ трудового потенціалу в сучасних умовах важливо розглянути закономірності того чи іншого етапу розвитку суспільства.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Висвітленню змісту процесів суспільного розвитку і розробці проблем, пов'язаних із дослідженням трудового потенціалу, присвячені праці багатьох зарубіжних науковців, зокрема таких, як Д. Белл, Г. Беккер, З. Бжезинський, М. Вебер, Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Б. Гільдебранд, П. Дракер, Р. Інглегарт, М. Кастельс, Я. Корнаї, С. Крук, В. Леонтьєв, С. Леш, Ф. Ліст, Е. Масуда, К. Маркс, Дж. С. Мільє, Д. Норт, В. Ростоу, Д. Сакс, Г. Спенсер, Дж. Стінглер, О. Тоффлер, Дж. Фрідман, М. Фрідмен, А. Шляйфер, Ф. Фукуяма та ін.

Накопичення проблем використання та відтворення трудового потенціалу обумовило становлення та розвиток вітчизняних наукових шкіл. Їхнім здобутком є розкриття сутності трудового потенціалу, його основних характеристик та компонентів, обґрунтування окремих етапів його відтворення, розв'язання проблем зайнятості та ефективного використання. Проблемам розвитку трудового потенціалу присвячені роботи таких учених: О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, О. Власюк, С. Вовканич, В. Геець, І. Гнибіденко, О. Грішнова, Б. Данилишин, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Ю. Краснов, В. Куценко, Е. Лібанова, В. Лич, В. Мі-

кловда, С. Мочерний, В. Новіков, В. Онікієнко, М. Пітюлич, С. Пирожков, В. Приймак, М. Семикіна, Л. Семів, А. Чухно, Л. Шевчук та інші. Теоретичні доробки мають російські учені С. Бектуров, Б. Генкін, Д. Карпукін, Р. Колосова, В. Костяков, І. Маслова, М. Магомедов, О. Панкратов, Г. Сергеева, Л. Чижова, Н. Шаталова та інші.

Проте, незважаючи на значне коло наукових досліджень з цієї проблематики, поки що не окреслено напрями формування і взаємоузгодження процесів розвитку й використання трудового потенціалу та побудови інформаційного суспільства України. Це свідчить про необхідність поглибленого дослідження окресленої проблематики та її актуальність.

Метою статті є огляд основних теорій сцієнтичної групи, що формують світоглядні засади дослідження особливостей формування та використання трудового потенціалу в умовах стрімкого зростання ролі знань та інформації для соціально-економічного розвитку країн.

Виклад основного матеріалу. Охоплення основних світоглядних засад різних етапів розвитку суспільства вражає глибиною та диференціацією поглядів. Світоглядні пріоритети розвитку людства за умов інформаційного суспільства кардинально відрізняються від пріоритетів попередніх періодів. Цілком справедливими є висновки, що на суспільні трансформації XXI століття найбільш суттєво вплинули такі фактори, як глобалізація, екологізація та економізація технологічного прогресу, а також пріоритет соціальних, психологічних та духовних цінностей суспільного розвитку (рис. 1).

Комплексність таких впливів призвела до формування нової ери – ери інформатизації та гуманізації суспільства.

У сучасних умовах стрімкого зростання ролі знань та інформації при дослідженні сутнісних характеристик трудового потенціалу варто опиратися на концепції й теорії, що стос-

Рисунок 1. Фактори впливу на суспільні трансформації на початку XXI століття [1, с. 8]

уються інформаційного суспільства. Розуміння змісту таких концепцій робить можливим встановити перспективи його функціонування в майбутніх періодах. Погляди вчених згідно даного напрямку об'єднуються в науку сцієнтизму (лат. *scientia* – знання, наука), яка визначає основним джерелом знань і твердженнь про світ наукові знання.

До даної «сцієнтичної» групи відносимо теорію постіндустріального суспільства, теорію інформаційного суспільства, теорію суспільства знань, теорію «економіки знань», теорію підприємницької економіки, технократичні та технологічні концепції, теорію технотронного суспільства, постмодернізму та інші.

Теорія постіндустріального суспільства широко визнана і розповсюджена в західному світі. Спираючись на закономірності розвитку продуктивних сил і технологічних способів виробництва, вона визначає стадії суспільного розвитку. Разом із тим теорія постіндустріального суспільства не обмежується технологічним детермінізмом, забезпечує широкий погляд на розвиток постіндустріального суспільства, перехід від суспільства матеріальної продукції до його сервізації, розкриває роль і значення інформації, науки та освіти, аналізує зміну співвідношення між матеріальним виробництвом і сферою послуг, роль людини, розвиток її як особистості, перетворення механічної праці у творчу працю і становлення нової, постматеріальної мотивації людей, розгортання демократії суспільства та удосконалення політичних систем, розвиток державного регулювання та прогнозування економіки, культури та інших сфер людської діяльності [2].

Теорія постіндустріального суспільства (Д. Белл) визначає, що його становлення є еволюційним процесом, у результаті якого індустріальний світ не руйнується, а скоріше збагачується додатковими рисами та властивостями [3, с. 496]. Базові положення даної теорії зображено на рис. 2.

Фундаментальні зміни, які відбуваються в суспільстві, спонукають говорити про формування нової соціально-економічної формації – інформаційного суспільства. Дефініція інформаційного суспільства часто ототожнюється з іншими визначеннями формації сучасного розвитку людства. Най-

частіше – з суспільством знань та постіндустріальним суспільством. Дефініція інформаційного суспільства є достатньо новою, оскільки почала широко вживатися лише на початку 90-х років XX ст. (ідея інформаційного суспільства була закладена ще в 40-х роках XX ст. японським вченим Й. Масудою) та відображає формаційний підхід дослідження розвитку людства. Проте основи теорії інформаційного суспільства були закладені такими видатними американськими вченими, як Д. Белл (1919), З. Бжезинський (1928) та Е. Тоффлер (1928) [4–6]. Особливу роль відіграла праця Д. Белла «Майбутнє постіндустріальне суспільство» (1973), яка відкрила новий етап у розвитку теорії постіндустріалізму. Ця робота зумовила величезний інтерес до цієї теорії і стимулювала піднесення західної соціології.

Уже в другій половині 70-х років стало зрозуміло, що той технологічний прогрес, який так уважно досліджували постіндустріалісти, все очевидніше сприяв самостійному існуванню інформації та знань, які набули виключно важливу роль у виробничому процесі.

Американський вчений, соціолог М. Кастельс натомість дефініції інформаційного суспільства вживає «інформаційне суспільство» [7, с. 42–43].

Японський соціолог і футуролог Е. Масуда визначає інформаційне суспільство як високу стадію розвитку суспільства постіндустріального, а англійський вчений У. Мартін – як розвинуте індустріальне суспільство [8].

У науковій літературі найбільш поширеними визначеннями інформаційного суспільства є наступні. На думку Д. Лайона, інформаційне суспільство виражає ідею нової фази в історичному розвитку передових країн, тобто не прихід «постіндустріального» суспільства, а створення нового соціального зразка, що є результатом «другої індустріальної революції», яка в основному ґрунтується на мікроелектронній технології. Поняття інформаційного суспільства звучить як обнадійлива нота посеред настрою загальної рецесії [9, с. 362–363]. Л. Мельник ототожнює інформаційне суспільство з постіндустріальним і розглядає його, як [10, с. 111]:

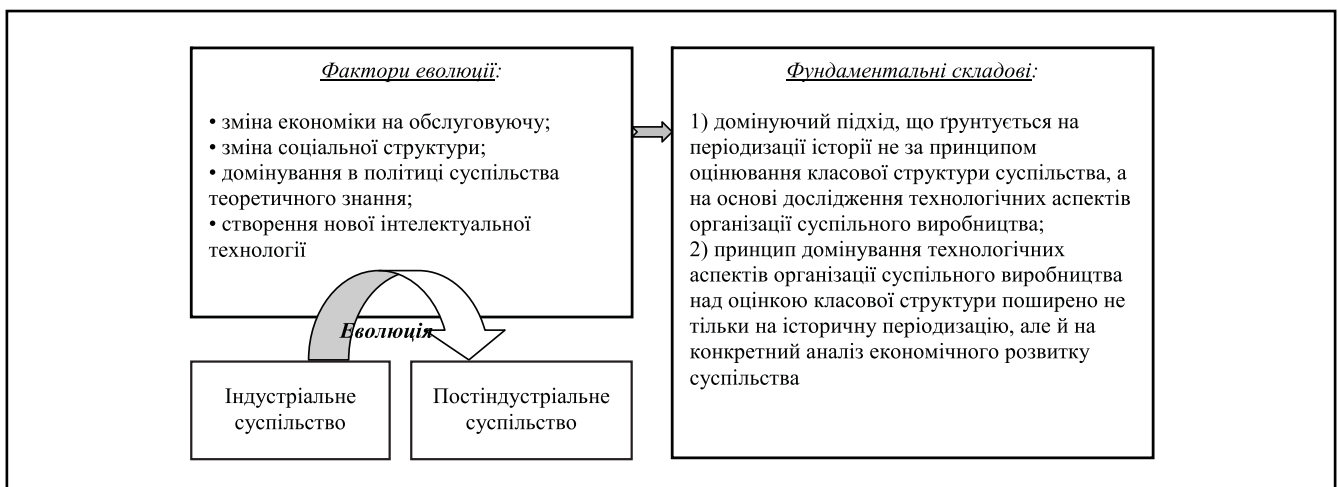

Рисунок 2. Окремі положення теорії постіндустріального суспільства Д. Белла з урахуванням еволюційного підходу [3, с. 497–498]

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

1) соціально-економічну формацію, в якій виробництво і споживання інформації складають основу економічної системи і соціальної структуризації суспільства;

2) глобальний економіко-політичний, антропосоціальний і технологічний проект, що передбачає керований цивілізаційний перехід до світового суспільного порядку, при якому домінуючу роль в усіх сферах життя буде відігравати система масових комунікацій, що реалізована з допомогою комп'ютерних телекомунікаційних технологій, у тому числі технологій Інтернету.

За твердженням О. Вітюк, інформаційне суспільство – це соціологічна концепція, що визначає головним фактором розвитку суспільства виробництво та використання науково-технічної та іншої інформації [11].

Погоджуємося з визначенням інформаційного суспільства А. Костіної, яка його розглядає як таке суспільство, основною ознакою та якісним параметром якого є особлива роль знань і побудованих на них технологій, домінування інформації, пришвидшення технічного прогресу, зменшення частки матеріального виробництва у валовому суспільному продукті, розвиток сфери послуг, підвищення якості життя [12].

Основним завданням розвитку інформаційного суспільства в Україні є сприяння кожній людині на засадах широкого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологічних можливостей створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, повною мірою реалізуючи свій потенціал, підвищуючи якість свого життя і сприяючи сталому розвитку країни [13].

Погляди вчених за цим напрямом підкреслювали еволюційність переходу людства до нового типу його розвитку, що базується на засадах домінування інформації та знання.

Отже, інформація і знання – це не часткові риси чи окремі явища постіндустріального суспільства, а його корінні категорії та основний ресурс. Якщо сировина була основним ресурсом доіндустріального суспільства, а капітал – індустріального, то постіндустріальне суспільство має принципово новий основний ресурс, а саме інформацію і знання, що визначають інтелект як окремої людини, так і суспільства в цілому.

Теорія «інформаційного суспільства» розкрила принципово важливу рису постіндустріального суспільства і збагатила його розуміння, відкрила властивості інформації та її зростаючу роль у житті суспільства. Проте вона не могла претендувати на всеохоплюючу характеристику нового соціуму. Тому теорія інформаційного суспільства стала важливою складовою теорії постіндустріалізму [2].

Теорія суспільства знань (основні прихильники: Ф. Махлуп, П. Дракер, Д. Белл) передбачає, що головною формою багатства нації, є інтелект і духовний світ громадян, які забезпечують ефективність інформаційного суспільства. Головною формою власності в такому суспільстві є інтелектуальна [14, с. 534–535]. На думку П. Дракера, знання, а не застарілі фактори виробництва створюють продуктивність. Якщо є знання, капітал легко заробити. Тепер, коли знання стають і головним предметом, і головним продуктом відбувається реорганізація галузей навколо виробництва знань і реструктуризація всієї економіки країни навколо сфери виробництва інформації. Інтелектуальна праця – головний процес її розвитку, а витрати на виробництво й поширення знань – головна форма інвестицій.

Суспільство знань – тип суспільства, в якому основні фактори, що його формують, мають наступні риси [10, с. 187] (див. табл.).

У науковій літературі досить часто вчені звертаються на томість дефініції «суспільства знань» до «економіки знань». В основі цього лежить теорія «економіки знань», яка конкретизує роль знань для переходу економіки розвинених країн світу до інтенсивного використання знань, що ґрунтуються на творчій праці переважної більшості зайнятих [15, с. 430–432].

Термін «економіка знань» одержав широке розповсюдження наприкінці 90-х років і пов'язаний значною мірою із встановленням нових пріоритетів в політиці й економіці країн Європейського Союзу. За своєю сутністю цей термін відображає характеристики постіндустріального суспільства, але на більш високому, еволюційному щаблі розвитку, в ході якого при задоволенні життєво необхідних потреб людини стають усе більше затребуваними диференційовані товари

Характерні ознаки факторів, що формують суспільство знань

№ з/п	Фактор	Характерні ознаки
1	Технологія	
1.1	енергія	природна (сонце, вітер), ядерна
1.2	матеріали	відновлюючі (біотехнологія), штучні ресурси
1.3	інструменти	машини, пов'язані з розумовою діяльністю (комп'ютери)
1.4	виробничі методи	робототехніка
1.5	транспортна система	освоєння простору
1.6	комунікаційна система	електронні засоби спілкування
2	Економіка	інтегральна глобальна економіка, мережева організація, основний ресурс – людський капітал
3	Соціальна система	диверсифікація, егалітаризм, індивідуалізм, освіту індивідуалізовано
4	Політична система	глобальна кооперація, основна політична одиниця – наднаціональне управління
5	Ключова парадигма	
5.1	основа знання	квантова електроніка, молекулярна біологія, екологічні науки
5.2	центральні ідеї	система цінностей підкреслює роль індивідуальності в децентралізованому суспільстві

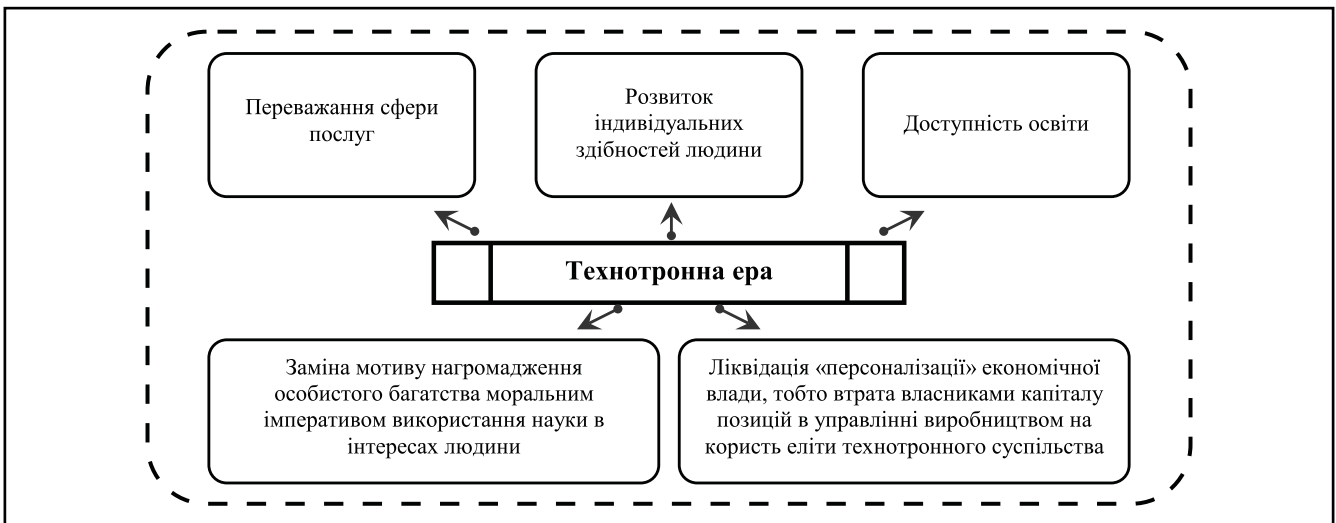

Рисунок 3. Визначальні риси технотронної ери згідно з теорією З. Бжезинського [3, с. 486]

й послуги, вироблені різними дрібними підприємствами, інтенсифікується розвиток людського капіталу й сфери науки. [2, с. 51].

Економіка знань – розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності. В такій економіці знання збагачують усі сфери матеріального та нематеріального виробництва, а виробничі та соціальні відносини розвиваються на основі динамічного прирощення знань. [2, с. 53].

Концепція економіки знань сформувалася на основі загальної закономірності соціально–економічного розвитку світової спільноти за останні 15–20 років і стала сьогодні основною теоретичною базою політики економічного зростання. Вона розкриває нову роль і місце людського інтелекту в суспільстві.

Доцільно звернутися до теорії підприємницької економіки П. Дракера, яка передбачає побудову якісно нового типу інноваційної економіки, основним суб'єктом якої є підприємці й менеджери, що систематично впроваджують нововведення. Більшість тверджень вченого стосувалися підприємництва, проте окремі з них є дуже цінними щодо мотиваційної компоненти трудового потенціалу на рівні підприємства. Зокрема, П. Дракер виділяє джерела мотивації підприємницької поведінки, серед яких гроші, влада, допитливість, визнання, прагнення по–новому розподіляти і використовувати рідкісні ресурси, створювати нові цінності та робити свій особистий внесок [15, с. 435–436]. На його думку, «суспільство знань» та «інформаційне суспільство» формується у взаємодії з підприємницькою економікою і має такі особливості [16, с. 529]:

1) інновації і підприємництво охоплюють все більшу масу соціальних і політичних осередків суспільства, стають щоденною, буденною практикою. Це соціальні інновації, які безперервно перебудовують відносини як між людьми та організаціями, так і між ними та державою;

2) розвиток четвертого сектору, де добровільна праця громадян ґрунтується на почутті обов'язку і покликанні, піднімає людину до відчуття реальної особистої участі у вирішенні суспільних і державних проблем, формує нову демократію;

3) робочі місця перестали бути рідкістю, що дозволило працювати навіть жінкам, які мають маленьких дітей. Зміцніла віра людей у себе, їх незалежність і терпимість;

4) нагромадження знань розподілило суспільство на високооплачуваних людей, зайнятих творчою працею, і недостатньо підготовлених, а отже, низькооплачуваних, обслуговуючий персонал. Протиріччя між ними – основний соціальний конфлікт цього суспільства;

5) на порядок денний були поставлені нові права меншин, оскільки рішуче настроєна меншість може заблокувати нововведення.

Дуже важливою для дослідження трудового потенціалу в умовах інформаційного суспільства є теорія технотронного суспільства З. Бжезинського, який сформулював суть так званої технотронної ери та виділив визначальні її риси (рис. 3).

Суть теорії технотронного суспільства полягає в тому, що новітні технології і електроніка є ключовим фактором соціально–економічних змін і соціального прогресу, і виступають передумовою вступу суспільства в технотронну еру. Згідно з цією теорією основною соціальною силою є технократи, а ідеологія втрачає своє значення [5, с. 256].

Висновки

Концепції й теорії інформаційного суспільства відіграють велику роль у пізнанні економічних і соціальних трансформацій. Саме завдяки ним можна більш глибоко осмислити особливості формування і використання трудового потенціалу за умов постійних змін еволюційного характеру та зрозуміти можливі перспективи його функціонування в майбутніх періодах. Проблема майбутнього – складна і багатогранна. Крім теорій, які відносять до так званого сцієнтичного

напряму, чітко окреслилася закономірність мейнстрімізму теорій «футурологічного» напряму, які відображають погляди вчених на новітній еволюційний етап розвитку людства.

Дослідження теоретичних основ формування та використання трудового потенціалу кризь призму концепцій й теорій інформаційного суспільства доводить надзвичайну комплексність та глибину предмету дослідження, що відповідає новому напряму сучасної наукової думки – потенціалізму, головним принципом якого, за твердженням С. Пирожкова, є оцінка багатограних можливостей, закладених у тій чи іншій системі, і які при відповідних умовах можуть бути реалізованими, та який на відміну від калейдоскопізму передбачає вивчення більш широкого діапазону передумов, що визначають розвиток конкретного процесу чи системи [17, с. 9].

Отже, наукове пізнання особливостей трудового потенціалу в сучасних реаліях – це пошук нових підходів у визначенні шляхів ефективізації використання вже сформованого трудового потенціалу, а також управлінських пріоритетів закладення основ для формування трудового потенціалу нового зразка – інтелектомісткого, направлено на подальший розвиток людства на засадах гуманізації економіки та сталого розвитку.

Література

1. Інноваційна діяльність: стимули та перешкоди: Монографія / І.Л. Петрова, Т.І. Шпильова, Н.П. Сисоліна. За наук. ред. проф. Петрової І.Л. – К.: Дорадо, 2010. – 321 с.
2. Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 37–59.
3. Історія економічних учень: Підручник: У 2 ч. – Ч. 2 / За ред. В.Д. Базилевича. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. Пер. с англ. / Иноземцев В.Л. (ред. и вступ. ст.). – М.: Academia, 1999. – 956 с.
5. Бжезинский З. Великая шахматная доска / З. Бжезинский // Пер. с англ. О.Ю. Уральской. – М.: Международные отношения, 2005. – 256 с.

6. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.

7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 458 с.

8. Martin W.I. The Information Society / W.I. Martin. – L., 1988, p. 14–15.

9. Лайон Д. Информационное общество: проблемы та ілюзії / Д. Лайон // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – 380 с.

10. Мельник Л.Г. Экономика и информация: экономика информации и информация в экономике: Энциклопедический словарь / Л.Г. Мельник – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – 384 с.

11. Вітюк О.О. Історичні етапи розвитку та формування інформаційного суспільства / О.О. Вітюк // Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта–2006» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://conf.vstu.vinnica.ua/hummed/2006/txt/06voofis.php>

12. Костина А.В. Тенденции развития культуры информационного общества: анализ современных информационных и постиндустриальных концепций / А.В. Костина // Электронный журнал «Знание. Понимание. Умение». – 2009. – №4. – Режим доступу до журн.: http://zpu-journal.ru/e-zpu/2009/4/Kostina_Information_Society

13. Україна. Закон. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: від 09.01.2007 року №537–V: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>.

14. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.

15. Мочерний С.В. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. Т. 1. / С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій // За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.

16. Юхименко П.І. Історія економічних учень: Навчальний посібник / П.І. Юхименко, П.М. Леоненко. – К.: Знання-Прес, 2005. – 583 с.

17. Пирожков С.И. Трудовой потенциал в демографическом измерении / С.И. Пирожков // АН Украины. Ин-т экономики. – Киев: Наук. думка, 1992. – 180 с.

М.Д. БІЛИК,
д.е.н., професор, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана,
А.І. ГРИГА,
студентка, Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Моделювання ефективності ринку праці України в післякризовий період

У статті розроблені макроекономічні та економетричні моделі, які характеризують стан та розвиток національного і регіональних ринків праці України, встановлений зв'язок заробітної плати та ВВП на основі виробничої функції Кобба – Дугласа, здійснені розрахунки рівноважних цін на ринках праці та капіталу.

Ключові слова: макроекономічні моделі, економетричні моделі, національний ринок, регіональні ринки, виробнича функція Кобба – Дугласа, ринок праці, ринок капіталу.

В статье разработаны макроекономические и эконометрические модели, характеризующие состояние и развитие